

MIKOS ÉVA

Kortárs történetek

Dégh Linda: Legend and belief. Dialectics of a folklore genre. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press. 2001. 498 p.

Dégh Linda legújabb, igen terjedelmes munkájának tárgya az úgynevezett *kortárs monda*, vagyis a *contemporary legend* műfajának meghatározása, természetrajzának, működés módjának feltérképezése, illetve társadalmi és lélektani összefüggéseinek felvázolása. A szerző több évtizede foglalkozik a kérdéssel, s számos publikációjában számolt be eredményeiről. E munkája kutatásainak második összefoglalása a témában, amely az előző nagy mű után csupán hét évet váratott magára.

Az „ellopott nagymama” vagy a „pók a jukkapálmán” története hazánkban is minduntalan felbukkan a legkülönbözőbb médiákban, különösen a nyári uborkaszezon idején. A család története, amely autója hátsó ülésén az időközben elhalálozó nagymamával barangolja be Európa valamely részét, miközben az autójuk nagymamástul tolvajok kezére kerül, igazi hírlapi kacsa, ez talán első pillantásra is látszik. Am kevesen tudják, s még kevesebben figyelik, hogy mindez és még sok egyéb jelensége a mai tömegkommunikációnak nem más, mint folklór. A könyvpiacra se szeri, se száma a legkülönbözőbb horrortörténeteknek, burjánzik a rémhíripar, s mindez régi hagyományokon: hiedelmeken, mondákon alapszik. A televíziók a kisebb nézettségű időszávokban gátlástalanul reklámozzák a csodatévő szérumokat, amuletteket, ékköveket, az újságok apróhirdetési rovataiban hirdetik magukat a jósok, a természetfölötti erővel gyógyító személyek, a boszorkányok, a mágusok stb., akik egykori pácienseik élménybeszéléseit, tulajdonképpen *memorat*jait használják bizonyítékként módszerük sikerességére. Dégh Linda számos közkeletű jelenségről mutatja ki, hogy háttérben hiedelmek állnak, s mutatja be a körülöttük kialakuló és cirkuláló folklórszövegeket. A modern mondák nem idegenek tőlünk sem, sőt behálózják életünket, azonban szövegfolklorisztikai szempontú kutatásukkal nálunk csak manapság kezdenek foglalkozni. E kezdeti stádiumban lévő kutatókhoz módszertani segítségül, előképül szolgálhat Dégh Linda könyve, mert – bár többször hangoztatja, hogy kutatásának tárgya a kortárs amerikai monda – megállapításainak legnagyobb része teljesen érvényes Európára, sőt napjaink Magyarországra is.

A nagy lélegzetvételi mű legfontosabb tanulságai a folklorista számára a következőkben foglalhatók össze: I. A tömegkommunikáció térnyerése és elterjedése nem a végét, a pusztulását vagy éppen az elszegényedését jelenti a szóbeli kultúrának, illetve a korábban kizárólag szóban terjedő (vagy annak vélt) műfajok mindegyikének. Éppen ellenkezőleg, valami merőben új kezdete: száz éve még elképzelhetetlen mérvű burjánzását figyelhetjük meg bizonyos folklórműfajoknak a tömegkommunikáció legkülönbözőbb eszközeiben. Ezenfelül a sajtó, a különböző populáris nyomtatványok, majd a rádió és végül a televízió, nem utolsósorban pedig az internet megjelenése nem zárta le teljesen

a szóbeliség korszakát. Művelődéstörténészek az utóbbi évtizedekben hatalmas erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy bebizonyítsák, a könyvnyomtatás megjelenése nem tette azonnal tönkre, illetve nem tette szükségtelenné bizonyos orális formák létét, s mint Dégh alapos vizsgálataiból megtudhatjuk, a 20. század a maga öntörvényűnek látszó újításaival, viharos gyorsaságú modernizációjával sem vetett véget teljesen a szóbeliségnek, a szájhagyománynak. A „ráérős történetmesélés”, a variációkban élő, változatos, viszonylag egyszerű szerkezetű, ám rendkívül szerteágazó funkciójú *monda* elbeszélésének gyakorlata a tömegkultúra mellett, illetve azzal mindenkor szoros, interaktív kapcsolatban él, és virágzik napjainkban is. 2. Ugyanakkor a „technika korszakában”, a tömegtájékoztatási eszközök térnyerése idején – ha mégoly koraiak is, mint a 19. századi sajtó – már nem lehet elszigetelten élő szóbeliségről, tudatlan népről, érintetlen szájhagyományról beszélni. Mindezt Rudolf Schenda kutatásai óta tudjuk, ám jelen munka újabb érveket, sőt bizonyítékokat szolgáltat e tétel igazsága mellett, sőt továbbmegy. Dégh Linda kijelenti, hogy napjainkban, a különböző tömegkommunikációs csatornák közel két évszázados jelenléte után gyakorlatilag lehetetlen nemzeti elbeszélőkultúráról, nemzeti vagy akárcsak nyelvi kultúrkörhöz kötött folklórrepertoárról beszélni, adott régióra jellemző típusokat, műfajokat stb. elkülöníteni. Ezzel mintegy azt is sugalmazza, a finn földrajzi-történeti módszernek mára már nincs létjogosultsága, s egyben arra is rávilágít, hogy érdemes volna felülvizsgálni a korábban létrehozott nemzeti folklórszöveg-kánonok érvényességét is.

A munka egyik legfontosabb erénye a szemléletessége. A lehető legnagyobb mértékből hatalmas anyagot hord össze a szerző, melynek egy részét alaposan elemzi, kontextualizálja. Forrásainak egyik csoportját – mint azt bevezetőjében elmondja – könyvtári, levéltári anyag adja. Az Amerikai Egyesült Államok számos archívumából tárta fel forrásait; sajtótermékeket, populáris irodalmi műveket, szépirodalmi szövegeket válogatott össze. Az archív anyagok közé sorolhatjuk a rádió- és televízióműsorokat és a mozifilmeket, melyeket szintén figyelemmel kísér, hogy megmutassa a bennük, mögöttük rejlő hiedelmeket, illetve azok szöveggé szilárdult változatait, a mondákat. A horrorfilmtörténet nagy vihart kiváltó alkotásának, az 1972-es *Ördögűzőnek* (*The Exorcist*) például részletes társadalomtörténeti keretű elemzését is adja. Emellett nem mond le a hagyományos terepmunka, a *field ethnography* módszeréről sem. Ebbe a hallgatói körében végzett kérdőíves gyűjtés éppúgy beletartozik, mint a levelezés olyan (sok esetben nevük elhallgatását kérő) személyekkel, akik maguk fordultak az egyetemi professzorhoz történeteikkel, személyes élményeikkel, illetve megosztották vele korábban papírra vetett családi hagyományaikat. A szerző intenzív kapcsolatot tartott és tart fenn jó néhány olyan személlyel, akiket nyugodtan nevezhetünk a modern mondák előadó-egyénségeinek: spiritisztákkal, ördögűzőkkel, halottakkal kommunikáló modern látókkal, ufológusokkal, kísértetjárta házak tulajdonosaival, illetve olyan csoportokkal, például baráti társaságokkal, klubokkal, szervezetekkel (tulajdonképpen modern elbeszélőközösségekkel), melyek tagjai körében napi szintű gyakorlat mondarepertoárjuk, a természetfölöttivel való találkozás élményeinek megelevenítése. Egyik-másik kulcsadatközlőjének személyiségét, élettörténetét, repertoárját részletesen is bemutatja, igyekezve megismerni motivációikat, saját elbeszéléseikhez fűződő viszonyukat, a történetek és előadók sorának összefüggéseit. Ez tulajdonképpen felfogható újabb gesztusként az úgynevezett „magyar iskola”, az egyéniségkutatás felé.

Módszertanának alapját továbbra is a megőrzés kényszere, a rögzítés, a dokumentá-

lás igénye jelenti. A rögzített *szövegekre* koncentrálnak elsősorban az archiválás során, de mindenkor kontextualizálja is azokat, igyekeznek az elbeszélések életére, a „monda biológiájára” is figyelni.

Elemzéseinek sarokpontja a *hit* kérdése. Ki és miért meséli el ezeket a történeteket, milyen szerepet játszik a modern mondák elbeszélése egy adott személy vagy közösség életében? Milyen hiányt pótol, milyen kérdésekre válaszol például egy visszajáró halott története, milyen mentális igényt szolgál? Hisznek-e az adatközlők abban, amit mondanak, s miért? A válasza: igen. Adatközlői kivétel nélkül valóságnak tételezték azt, amit láttak, hallottak, vagyis megélték az elmondottakat. Dégh Linda megállapítja, hogy a hiedelemmonda napjainkban a modern társadalom titokzatos erőitől, illetve a haláltól való félelmek kanalizálásának eszköze. Az ipari forradalom óta mindinkább gyorsuló ütemű modernizációval párhuzamosan a társadalom folyamatos szekularizálódása figyelhető meg. A fejlődő technológia, a kényelmesebb életmód, az egyre professzionálisabbá váló orvostudomány meghosszabbítja a földi életet, azonban mentális értelemben is eltávolítja az embert a haláltól. A halál élményének megélésére, éppúgy mint általában a természetfeletti befogadására nincs megfelelő gyakorlat. A komplex társadalmak ezenkívül számos olyan jelenséget produkálnak a terrorizmustól a tömeggyilkosokig, az ámokfutóktól a szervezett bűnözésig és a tömegpusztító fegyverekig, amelyek hatása és okai az egyszeri ember számára felfoghatatlanok, s rejtélyes, megmagyarázhatatlan félelmek indukálói. E félelmek képzelt lények: szellemek, kísértetek, visszatérő halottak formájában öltönek testet. Ez magyarázza azt, hogy olyan hagyományos vagy régies, korábbi társadalmi struktúrákban virulens jelenségek, mint a hiedelmek, ha megváltozott formában is, de életképesek maradhatnak. Nem minden folklórműfajra igaz ez. A monda olyan forma, amely talán minden műfaj közül a legnagyobb túlélő, mert megtalálta azt a rést a modern társadalom ideológiájának falában, ahová képes volt beilleszkedni.

Dégh Linda azonban mindenkor és elsősorban szövegfolklorista. A *monda* mellett a könyv másik témájának, a *hit* kérdésének mélyebb antropológiai összefüggései kevésbé érdeklik. Kutatásának tárgya a hiedelem terméke és eredménye, a mélyszerkezetében stabil, ám folyamatosan aktualizálódni képes, mindig másképp megszővegeződő, ezerarcú mondaszüzsé.

Bár a tanulmánykötet első, igen terjedelmes fejezete hosszasan taglalja a monda műfaji kérdéseit és az e körül az elmúlt közel száz évben kialakuló vitákat, valamint a három altípus – hiedelemmonda, történeti és eredetmagyarázó monda – létét, végeredményben *monda* címszó alatt csak a hiedelemalapú történetekről értekeznek. Holott a *modern monda* általános jellemzői – a médiában, ponyvaregényekben való terjedés, illetve a szóbeli előadások kettőssége, továbbá a racionális és fiktív elemek keverése – a modern történeti mondákra is jellemzőek. Mai sajtótermékeinkben ugyanis se szeri, se száma a történelem mondaalapú elbeszéléseinek, régi korok mondái és mitikus hagyományai keresztül-kasul kompilálásának, s a történetek kötőanyagát ugyanaz a masszív és megingathatatlan hit jelenti, mint a kortárs hiedelemmondákét. E jelenség elemzését Dégh Linda figyelmen kívül hagyja, illetve követőire bízta. Adott tehát a lehetőség, hogy az általa felfeszített értelmezési keret és módszertani háló segítségével hasonló kutatásokat végezzünk a hazai, illetve az európai kultúrában, ezúttal nem csupán a hiedelemmonda, hanem a történeti és az eredetmagyarázó monda területén is.